

Prekarni rad i nemogućnost prekarne klase

Morana Starčević

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Diplomski studij sociologije
starcevic.morana@gmail.com

**Precarious Work and the Impossibility
of a Precarious Class**

ABSTRACT

This work was developed on the basis of the master thesis 'Precarious work and the (im)possibility of a precarious class'. The aim of this research is to offer a critical analysis of the concepts of precarious work and precarious class, which are being increasingly encountered in public discourse. The chapter 'Precarious work' advances in outlining a historical background of precarious work research and its development as well as the definition of precarity as a labor market phenomenon that calls for systematic attention, figuring also in the proceedings of the International Labour Organisation and the European Commission's research. Furthermore, the same chapter reports the methodological issues surrounding the definition and the study of precarious work in line with which an approximate estimation of the spread of the phenomenon is put forward. Lastly, it identifies the various taxonomies adopted in the thematization of precarious work, among others including the controversial concept of precarious class. In the section 'Class', the author presents an overview of class and stratification theories and highlights the main differences between them. By addressing a critique to Guy Standing's precarious class 'theory' and the new class model proposed by the BBC's large-scale research about class in the UK, it is posited that the inclusion of precarity in the stratification and class investigations is a mere formality. Instead of simply naming a precarious class, there is a need to include precarity indicators, that is indicators of precarious work, in stratification and class analyses in order to appraise the extent of precarious work distribution and the nature of possible inter-class or inter-strata variations. With this aim in mind, the study puts forward possible solutions for the systematic inclusion of precarious work in the neo-marxist approach to class as well as in the neo-weberian and post-class stratification approach.

SAŽETAK

Ovaj je članak proizašao iz diplomskog rada 'Prekarni rad i (ne)mogućnost prekarne klase'. Svrha članka je ponuditi čitateljima kritičku analizu pojmova prekarnog rada i prekarne klase koji se sve više koriste u javnom diskursu. U poglavlju 'Prekarni rad' opisani su početci i razvoj istraživanja prekarnog rada i prepoznavanja prekarosti kao fenomena tržišta rada koje zaslužuje sistemsku pažnju o čemu svjedoče zbornici Međunarodne organizacije rada i istraživanja Europske komisije. U istom poglavlju su opisani i metodološki problemi definiranja i istraživanja prekarnog rada te u skladu s tim ponudene okvirne procjene raširenosti prekarnog rada te mnogobrojne nomenklature koje su se pojavljivale u tematiziranju prekarnog rada među kojima je i kontroverzan koncept prekarne klase. Poglavlje 'Klasa' sadrži pregled klasnih i stratifikacijskih teorija i naznačava njihove glavne razlike. Kroz kritiku 'teorije' prekarne klase Guya Standinga i novog klasnog modela proizašlog iz BBC-evog velikog istraživanja klasa u Velikoj Britaniji pokazuje se kako je prekarost samo nominalno uključivana u aktualne klasne i stratifikacijske analize. Umjesto pukog imenovanja prekarne klase u stratifikacijske i klasne analize trebaju biti uključeni indikatori prekarosti to jest prekarnog rada da bi vidjeli o kakvoj je raširenosti prekarnog rada riječ te kakve su unutarklasne ili unutarstratne varijacije moguće te su s tim ciljem ponudeni prijedlozi za sistemsko uključivanje prekarnog rada u neomarksistički pristup klasi te neoveberijanski i postklasni stratifikacijski pristup.

Ključne riječi: klasa, prekarni rad, prekarni radnici, tržište rada

Keywords: class, labor market, precarious work, precarious workers

Uvod

Prekarijat, prekarni rad i prekarna klasa su pojmovi koji su posljednjih godina sve učestaliji u javnom diskursu. Popularizaciji pojma prekarijata je pridonijela knjiga Guya Standinga 'Prekarijat, nova opasna klasa' te ga sve češće koriste i drugi akademski, sindikalni i politički akteri. Ovaj članak ima za cilj upozoriti na opasnosti nekritičke recepcije i korištenja navedenih pojmova, a koje proizlaze iz manjkave definicije prekarijata, kompleksnosti definicija prekarne rada te ideoloških i znanstvenih borbi oko pojma klase.

U poglavlju Prekarni rad opisani su počeci i razvoj istraživanja prekarne rada i prepoznavanja prekarne radne snage kao fenomena tržišta rada koje zaslužuje sistemsku pažnju te su opisani metodološki problemi definiranja i istraživanja prekarne radne snage. Poglavlje Klasa sadrži pregled klasnih i stratifikacijskih teorija i naznačava njihove glavne razlike. U Apologiji prekarne klase je analiza i kritika 'teorije' prekarne klase Guya Standinga nakon čega slijedi kritika novog klasnog modela proizašlog iz BBC-evog velikog istraživanja klase u Velikoj Britaniji. Pošto se oba pokušaja uključivanja prekarne klase u klasne analize pokazuju manjkavim predložene su alternative za sistemsko uključivanje prekarne radne snage u neomarksistički pristup klasi te neoveberijanski i postklasni stratifikacijski pristup.

PREKARNI RAD

Prekarna definicija prekarne radne snage

Definiranje prekarne radne snage je izazovan zadatak jer je nemoguće u isto vrijeme ograničiti definiciju i obuhvatiti svaki oblik rada koji sa sobom nosi različite oblike nesigurnosti. Glavno obilježje prekarne radne snage – kako mu i sam naziv govori – je nesigurnost koja se prenosi i na teorijsku i metodološku nesigurnost pri njegovom istraživanju, jer se njegova nestandardnost teško jednoznačno iščitava iz postojećih ekonomskih i socioloških statistika o radu, ekonomskih modela, političkih mjera pa tako i iz teorijskih definicija. Prekarne radne snage je osobina rada od početaka plaćenog zaposlenja (što je ograničen pogled na rad koji isključuje kućanski rad, rad u neformalnom sektoru koji su također u velikoj mjeri prekarne).

O prekarne radne snage se, u kontekstu zaposlenja, počelo pojačano raspravljati sredinom 70-ih godina nakon prepoznavanja prvih posljedica ispunjavanja zahtjeva za većom fleksibilnošću tržišta rada. Međunarodna organizacija rada (u daljnjem tekstu: MOR) je 1986. godine organizirala seminar na temu fleksibilnosti tržišta rada sa željom da se koncept fleksibilnosti definira i da se stvore statističke mjere s kojima bi se mogao procijeniti utjecaj fleksibilnosti na tržište, nezaposlenost i nesigurnost te da se osmisle i implementiraju nove mjere i institucionalni okviri koji bi bili odgovor na promjene u nastanku. Dvije godine kasnije uslijedio je seminar o prekarne radne snage, šireći fokus interesa sa

zaposlenja na rad i s formalnih oblika zaposlenja na neformalne, prepoznajući atipični ili nestandardni rad kao alarmantnu statističku činjenicu. Atipičnim radom su proglašeni različiti oblici rada koji se po svojim karakteristikama ne poklapaju sa standardnim zaposlenjem – privremeni, povremeni, rad na nepuno radno vrijeme, različiti oblici prikrivenog i ilegalnog rada, kućanski rad, rad na crno te samozaposlenje. Opasnost pri korištenju ove heterogene (negativne) definicije je u tome što se ne mogu svi atipični oblici rada smatrati prekarim te je iskazana potreba za definiranjem kriterija prekarnosti (Rodgers, 1989).

Da bi nestandardni oblik rada bio smatran nesigurnim, odnosno prekarim radom, Gerry Rodgers je predložio identifikaciju prema četiri dimenzije prekarnosti:

- vremenskoj (razini sigurnosti u kontinuitet zaposlenja i rizik od gubitka posla)
- organizacijskoj (kolektivnoj i individualnoj kontroli nad radnim procesom, radnim vremenom i smjenama, tempom rada; iznos plaće, zdravstveni i sigurnosni aspekt rada)
- socijalnoj (razini regulirane zaštite, zaštite kroz sindikalno predstavništvo ili pravnu zaštitu, pristup socijalnom osiguranju)
- ekonomskoj (razina plaće dovoljna za održavanje radnika i njegovih uzdržavanih, povećanje plaće) (Rodgers, 1989; Frade et al., 2004).

Prekarim radom se može smatrati svaki oblik nestandardnog rada, rada koji odudara od situacije tradicionalnog modela zaposlenja: stabilnog radnog mjesta s punim radnim vremenom gdje radnik ima jednog poslodavca po čijem nalogu radi, posao traje kontinuirano kroz cijelu godinu i radnik očekuje da će biti zaposlen na neodređeno te uživa određene beneficije i oblike osiguranja. Nestandardni oblik zaposlenja, kontingentno zaposlenje, odudara od definicije standardnog radnog odnosa u četiri varijante: kao zaposlenost na nepuno radno vrijeme, privremena zaposlenost putem ugovora na određeno, sezonska ili povremena zaposlenost, samozapošljavanje bez zapošljavanja drugih radnika i držanje više poslova istovremeno (Vosko et al., 2003).

S problemom operacionalizacije prekarog rada i poteškoćom stvaranja integrirane mjere prekarog rada bavio se i konzorcij institucija pod pokroviteljstvom Europske komisije u komparativnoj studiji europskih tržišta rada i rizika povezanih s fleksibilnim ekonomijama čiji su rezultati objavljeni 2004. godine. Prekarnu zaposlenost shvatili su kao ‘multidimenzionalni koncept’ (Frade et al., 2004: 5) te su razdvojili dva načina shvaćanja prekarne zaposlenosti u znanstvenoj uporabi (Frade et al., 2004: 7). Ustvrdili su da se na odnose zaposlenja i poslova može referirati empirijski – s referencom na činjenice, podatke i statistike, te evaluativno – s referencom na standard ili normu koja je izražena u terminima prava, legislative rada i kolektivne zaštite. S ovom podjelom odbacili su daljnji fokus na atipično zaposlenje koje se definiralo s obzirom na empirijski standard te je uključivalo oblike rada koji su i bolji i lošiji od procijenjene norme/standarda te zaključili da je fokus potrebno prebaciti na prekaru zaposlenost, odnosno na oblike zaposlenja koje su ispod utvrđene norme.

Problem pronalaska prikladnih indikatora u postojećim statističkim izvorima potaknulo je rasprave o razvijanju novih indikatora. Neki od istraživača u konzorciju smatrali su da je prikladnije vezati pojam prekarnosti uz, također teško mjerljivu, 'kvalitetu zaposlenja' kao komplementaran pojam te čak prebaciti fokus istraživanja s prekarnosti na kvalitetu (Frade et al., 2004: 8). Naizgled benigne prepirke o nomenklaturi indikatora i perspektive u kontekstu ovog istraživanja mogu imati dalekosežne posljedice za implementaciju i kreiranje ekonomskih i političkih mjera za poboljšanje stanja tržišta rada te evociraju na, također naizgled benigne, promjene koje su se ranijih desetljeća događale u MOR-u s prebacivanjem fokusa sa zaštite prava radnika na istraživanja o siromaštvu te prelaskom s kolektivnog pregovaranja na socijalni dijalog. Prihvaćanje modela po kojem je na jednoj strani 'kvaliteta zaposlenja', a na drugoj 'prekarnost' ponovno bi dovela do normalizacije dihotomije koja se prije prividno postavljala između 'sigurnih' i 'nesigurnih', kako u empirijskom tako i u evaluativnom smislu, postavljajući siguran ili kvalitetan posao po određenim kriterijima kao ideal zaposlenja za sve aktere – radnike, sindikate, državu i poslodavce.

Konačno, kao šira definicija prekarnog zaposlenja prihvaćeno je shvaćanje da 'prekarno zaposlenje uključuje različite oblike zaposlenja (na primjer privremeno zaposlenje, podzaposlenost, kvazi samozaposlenje, rad na dežurstva) koja su uspostavljena ispod društveno prihvaćenih normativnih standarda (tipično izraženih u terminima prava, legislativne zaštite zaposlenja i kolektivne zaštite) po jednom ili više kriterija (četiri dimenzije prekarnosti) što rezultira s nejednakostima između radnika (između radnika i zaposlenika i između samih radnika koji vode prema segmentaciji rada) i neujednačene distribucije nesigurnosti i rizika koje su tipično povezane s ekonomskim životom općenito i s tržištem rada posebno' (Frade et al., 2004: 9).

Ovakva je multidimenzionalna definicija kompleksna te se mijenja s obzirom na ciljeve istraživanja u kojima se koristi te ovisi o definiciji rada koja se prihvaća (rad kao plaćeno zaposlenje, kućanski rad, neplaćeni rad...). Operacionalizacija prekarnog rada može poprimiti vrlo različite oblike u različitim društvima imajući na umu različite procjene standarda zaposlenja koje uključuju i analize institucionalnih okvira tržišta rada, pravnih, političkih i ekonomskih mjera zaštite radnika te promjena sistema proizvodnje. Poseban problem se javlja pri korištenju pojma prekarnog rada u javnom diskursu bez prvotnog konsenzusa o samoj definiciji prekarnog rada te njegove eksplicitne definicije.

Raširenost prekarnog rada i okvir interpretacije

Procjene raširenosti prekarnog rada mogu biti napravljene kroz agregaciju podataka o različitim oblicima prekarne zaposlenosti ili prihvaćanjem 'niskokvalitetnih poslova' kao prekarnih, tako najčešće procjene govore da 25% do 30% od ukupne zaposlenosti u različitim zemljama čini prekarna zaposlenost (Frade et

al., 2004: 5). Procjene je potrebno prilagoditi državama koje se promatra jer postoje razlike između istih po razini osiguranih prava i zaštite te uloge sindikata i njihovog odnosa prema trajno i privremeno zaposlenim.

Sredinom 80-ih godina privremeni rad činio je između 3% i 10% ukupnog zaposlenja u zemljama Europske ekonomske zajednice no postoci bi bili viši da se u kategoriju privremenog rada uključuju i pripravnici ugovori i rad u neformalnoj ekonomiji. Polovicu privremeno zaposlenih su činili mlađi od 25 godina. Rast privremenog zaposlenja se u nekim zemljama pokazao kao uzrok nezaposlenosti, na primjer u Francuskoj je 1987. godine prestanak ugovora o radu na određeno vrijeme u 42% slučajeva bio uzrok nezaposlenosti dok je 1979. godine to bio u samo 25% slučajeva (Rodgers, 1989: 6). Rad na nepuno radno vrijeme je sredinom 80-ih godina u sjevernoj Europi činio 10–25% zaposlenja od kojih su radnike činile 80–90% te je pola ženske radničke populacije u Belgiji, Francuskoj, Zapadnoj Njemačkoj i Nizozemskoj bilo zaposleno na pola radnog vremena (Rodgers, 1989: 7).

Rezultati Trećeg europskog istraživanja o radnim uvjetima koje je 2000. godine provela Europska zaklada za poboljšanje radnih i životnih uvjeta (Frade et al., 2004: 11) u kojem su radni uvjeti analizirani kroz spektar kriterija prekarosti s mogućim varijantama (8 indikatora¹) pokazuju da se na razini Europske unije na 70% ispitanika odnosi jedan indikator prekarosti, najmanje u Njemačkoj (65%) a najviše u Španjolskoj (79%). Španjolska prednjači i po broju ispitanika na koje se odnose barem dva indikatora prekarosti (52%). Incidencija prekarosti je niža za ispitanike na koje se odnose barem tri indikatora Njemačka i Italija 16% dok je u Španjolskoj 30% ispitanika prekarano po tri indikatora. Najviša incidencija različitih oblika prekarog rada se po istraživanju konzorcija nalazi u sektoru izvedbenih umjetnosti, kućne brige za starije (*care work*) i u *call* centrima (Frade et al., 2004: 12).

Prema Studiji o prekarom radu i socijalnim pravima provedenoj 2011. godine u 12 zemalja Europske Unije² nestandardni oblici rada dominiraju u Španjolskoj, Grčkoj i Irskoj u kojima je postotak ugovora na neodređeno vrijeme značajno manji nego EU27 prosjek (Grčka 57%, Irska 61%, Španjolska 68% naspram EU27 prosjeka koji iznosi 80% u korist ugovora na neodređeno) (McKay et al., 2012: 5). Kao značajan izvor prekarog rada otkrivaju se agencije za privremeno zapošljavanje koje u deset od dvanaest istraživanih zemalja bilježe porast zapošljavanja. Sektori koje ovo istraživanje prepoznaje kao one u kojima je prekar rad najzastupljeniji su: *hospitality*³, poljoprivreda (sezonski rad), građevinarstvo ('lažno samozapošljavanje', sezonski rad), maloprodaja

1. Osam indikatora koji su konstruirani za ovo istraživanje provedeno u 15 zemalja EU: najniži kvartil prihoda, radni staž manji od godine dana, ugovor o radu na određeno, niski intelektualni sadržaj posla, visoka razina heteronomije u radu, napastvovanje u zadnjih 12 mjeseci, loše radno vrijeme, loše radno okruženje (fizičko) (Frade et al., 2004: 60).
2. Bugarskoj, Španjolskoj, Francuskoj, Njemačkoj, Grčkoj, Irskoj, Latviji, Nizozemskoj, Poljskoj, Švedskoj i Ujedinjenom Kraljevstvu.
3. Uslužne djelatnosti koje uključuju ugostiteljstvo, transport i ostale djelatnosti u turizmu i industriji zabave.

i čišćenje (McKay et al., 2012: 6). Osim što se prekarni rad može promatrati prema indikatorima prekarosti važno je naglasiti ulogu društvenog konteksta, na primjer u istraživanju percepcije nesigurnosti, te koliko je ispitanicima važan pojedini indikator sigurnosti (mogućnost planiranja budućnosti, dohodak dovoljan za dostojan život, zaštita od neopravdanog otpuštanja, socijalna zaštita, dugotrajnost zaposlenja i sigurnost zaposlenja) gdje samo jedna trećina francuskih ispitanika smatra da je ključan element prekarosti nemogućnost ostvarivanja radničkih prava dok je u ostalim zemljama u uzorku postotak ispitanika koji taj element smatraju važnim iznad 60% (McKay et al., 2012: 90). Ovakva percepcija francuskih ispitanika ima smisla ako znamo da prema OECD-ovim⁴ indikatorima zaštite zaposlenja Francuska ima najviši rezultat zaštite radnika. Percepcija nesigurnosti će biti veća u zemljama s visokom nezaposlenošću, malom gustoćom sindikalne pokrivenosti, nedostatnim naknadama za nezaposlene te u postsocijalističkim zemljama.

Kalleberg upozorava da je zbog nedostatka sistematskih i longitudinalnih podataka, ne samo o promjenama u radnim odnosima i načinima zapošljavanja već i strukturalnih promjena u tvrtkama i institucijama, teško ocjenjivati opseg i drastičnost promjena, no svoje tvrdnje o rastu prekarnog rada u SAD-u temelji na podacima o porastu u dugotrajnoj nezaposlenosti, padu radničke privrženosti poslodavcu, rastu nestandardnog i kontingentnog rada te u povećanom premještanju rizika s poslodavca na radnika (Kalleberg, 2009: 6–7).

Svaka interpretacija prekarnog rada treba uzeti u obzir promjene uvjeta tržišta rada (Rodgers, 1989: 9), industrijskog sistema i strukture poduzeća (Rodgers, 1989: 10) i institucionalnog okvira tržišta rada (Rodgers, 1989: 11). Tržišta rada u državama koje su odustale od predanosti punom zaposlenju imaju velike rezervne mase radne snage, nezaposlene koji su u natjecanju za malobrojne dostupne prilike za zaradu te to pridonosi i dodatnom snižavanju cijene rada i pristajanju na poslove 'niske kvalitete' te daljnje kompromise u obujmu individualnih i kolektivnih prava. Promjene industrijskog sistema i strukture poduzeća očituju se u rastu uslužnog sektora koji po svojoj organizaciji preferira lako zamjenjive i fleksibilne radnike, otpuštanja su postala dio strategije restrukturiranja koji povećava profit i smanjuje radničku kolektivnu moć (Kalleberg, 2009), model fleksibilnog poduzeća podrazumijeva dva tipa zaposlenika – baze zaposlenika u sigurnim i standardnim radnim odnosima i brojniju periferiju zaposlenika koji se zapošljavaju po potrebi, projektno, povremeno i privremeno (Rodgers, 1989). Institucionalni okvir tržišta rada koji čine država i reakcije kolektivnih organizacija na tržištu rada pokazuju ambivalentne odnose prema prekarnom radu. S jedne se strane država, koja je u prošlosti diktirala minimalne norme sigurnosti svojih građana, povlači pred zahtjevima poslodavaca za deregulacijom i sama pridonosi rastvaranju socijalne države te je u mnogim zemljama, kao poslodavac, pridonosila razvoju atipičnih oblika rada, na primjer zaposlenja na nepuno radno vrijeme u Ujedinjenom

4 *Organization for Economic Cooperation and Development* - Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj

Kraljevstvu, Belgiji i Nizozemskoj (Rodgers, 1989), isto tako vladine mjere i načini financiranja pojedinih sektora (izvedbenih umjetnosti, kulture, nevladinog sektora) pridonose normalizaciji projektnog rada i tako pridonose prekarizaciji (Frade et al., 2004). Kolektivne organizacije na tržištu rada (sindikati) nemaju jedinstven odgovor na prekaran rad jer model fleksibilnog poduzeća stvara razlike između radnika na osnovi uspostavljene vrste radnog odnosa te se prekaran rad postavlja kao prijetnja i postojanju samih sindikata (Mitropoulos, 2005).

Pokušaji interpretacije pojave, prirode i značaja prekarnog rada su i sami konfuzni i nejasni jer se ni sami akteri (vlade, radnici, sindikati) nisu jasno postavili prema prekarnom radu, imaju različita shvaćanja prekarnog rada kao privremenog poremećaja nasuprot novoj normi, kao problema proizašlog iz ekonomske krize, a ne sistema proizvodnje te kao kontingencije koju je nemoguće urediti i prevesti u političke mjere, pregovaračke strategije i zahtjeve.

Prekarni radnici

Idealan radnik bi prema željama poslodavca bio onaj kojem je posao prioritet u životu – mlad, samac, bez djece i vlastitih roditelja o kojima treba brinuti, dostupan u svakom trenutku (Svendsen, 2012: 153). Takav neopterećeni radnik je nerealni zahtjev koji samo pokušava prebaciti odgovornost za zaposlenje sa sistema i tržišta rada na individualne osobine radnika i njihovu predanost poslu i traženju zaposlenja. Nerealnost tog očekivanja je očita osobito u slučaju radnica, zbog trostruke opterećenosti uzrokovane smanjivanjem socijalnih usluga države koje uz rad na poslu, ostavlja na pojedincu i rad kod kuće i brigu za starije osobe u obitelji (Standing, 2011: 61). Dio prekarnog rada predstavlja se kao dobrovoljan izbor pojedinaca koji su i sami dinamični, fleksibilni i inovativni te sami zahtijevaju i poseban radni odnos koji ispunjava njihove potrebe jer i poslovi se konzumiraju i moraju biti zanimljivi u 'društvu sakupljača iskustava' (Bauman, 2005: 34). Na ovaj način se figura umjetnika postavlja kao 'egzemplarna figura postfordističkog radnika' što pridonosi romantizaciji prekarnog rada i 'industrijalizaciji bohemije' (Mitropoulos, 2005) makar su stvarni akteri prekarnosti većinom nedokumentirani migrantski radnici, nezaposleni mladi (NEETS)⁵ i žene. Prekarni radnici su u velikoj mjeri inspirirali teoretičare i istraživače raznih disciplina postavljajući se kao suvremene figure Simmelovog stranca u radnoj okolini, figure nesigurnosti i upozorenja za ostale radnike te generirajući brojne nomenklature koje bi trebale opisati prekarne radnike kao zasebnu kategoriju, čak i novu klasu.⁶

5 NEET je skraćenica za mladu osobu koja nije u sustavu obrazovanja, zaposlenja ni usavršavanja (*not in education, employment or training*).

6 Zazivanje 'nove klase' nije novost u akademskim i ideološkim obračunima oko pojma klase i strukture društva. Tako je Milovan Đilas 1957. godine opisao novu klasu u Sovjetskom savezu koju je nazvao *nomenklatura* a činila ju je privilegirana birokratska elita.

Neke od sintagmi koje se koriste da opišu prekarne radnike su: ‘stagnirajuća populacija’ koja je prema Marxu dio relativnog viška populacije koji je neredovito zaposlen i čiji su životni uvjeti ispod prosječnog nivoa radničke klase zbog čega je taj dio populacije osobito pogodan za posebne oblike kapitalističke eksploatacije (Braverman, 1998: 275); ‘negarantirani urbani proletarijat’ (Guattari i Negri, 1990: 84), odnosno novi marginalci koji su potencijalni nositelji potreba i želja većine; ‘ne-klasa ne-radnika’ (Gorz, 1982: 7) ili ‘ne-klasa postindustrijskih proletera’ (Gorz, 1982: 66) koja je u 80-im godinama koje su donosile promjene organizacije rada postala stratum koji je alergičan na rad i njegovu besmislenost te traži njegovo ukinuće, a ne prisvajanje sredstava proizvodnje; ‘siromašno radništvo’ (Bauman, 2005: 37) što sugerira raskidanje društvenog ugovora po kojemu je radniku-građaninu osiguran određeni standard života samim time što je u radnom odnosu. Heterogenosti prekarne rada odgovara i pojmovna heterogenost te se uz navedene općenitije nazive koriste i oni koji jasno aludiraju na oblik rada koji se obavlja. ‘Kognitivan rad’, odnosno ‘kognitarijat’ ili *knowledge workers* (Berardi, 2009a: 9; Svendsen, 2012: 101; Standing, 2010: 78), koji se u dobu ‘kognitivnog kapitalizma’ (Berardi, 2009b: 9) pokazuje kao element koji može dovesti do promjene društvenih odnosa zbog svog kreativnog potencijala i odrastanja u postindustrijskom okruženju novih tehnologija i industriji upravljanja znanjem čime Berardi premješta naglasak s klasne perspektive na generacijsku; posebnost prekarne rada idealizira se i nazivima ‘kreativnog rada’ i ‘kreativne klase’ (Svendsen, 2012: 51) dok se aspekti prekarne rada kao što su neperspektivnost, nemogućnost napredovanja i izgradnje karijere i osobnog ispunjenja te uzlet uslužnog sektora iščitava iz naziva ‘McPoslovi’⁷ (Svendsen, 2012: 50) i ‘urbani nomadi’ (Svendsen, 2012: 52) koji opisuje one u stalnoj potrazi za sigurnijim i kvalitetnijim radnim odnosima.

Brojnost radnika koji su u prekarnom radnom odnosu te stvarnost ekonomske krize i nesigurnosti koje su dio postindustrijskog društva i političke ekonomije rizika navode neke sociologe da tvrde da svjedočimo nastajanju ‘nove opasne klase’ (podnaslov Standingove knjige ‘Prekarijat’). Ove tvrdnje su i same opasne ako se analitički i kritički osvrnemo na sociološki koncept klase i njegovo korištenje u neznanstvene svrhe u političkim i aktivističkim diskursima kao i u socio-ekonomskim istraživanjima klasa u svrhe kreiranja socijalnih i ekonomskih mjera.

KLASA

Pristupi istraživanju klasa

Koncept klase se u svakodnevnom diskursu, ali i u sociološkim raspravama pokazuje kao prazni referent u koji upisujemo značenja i polazemo nade u njegove

7 *Working poor*. I prva istraživanja načina i kvalitete života radništva, na primjer ona Charlesa Bootha i Seebohna Rowntreeja su pokazala da i oni koji rade mogu biti na rubu egzistencije.

8 *McJobs*.

eksplanatorne i predikcijske moći ili u njegovu prividnu objektivnost jer je jedan od poznatijih i češće korištenih pojmova u društvenim znanostima te kao takav predstavlja imaginaran temelj znanstvene stabilnosti društvenih znanosti koja nema svojih (naizgled) univerzalno važećih zakona kao prirodne znanosti. E. O. Wright tvrdi da su akademske rasprave o konceptu klase jedino one koje nude alternativne prijedloge koncepta klase za traženje odgovora na ista istraživačka pitanja (Wright, 2005a), dok su rasprave koje stavljaju naglasak na samo pitanje klasa – njihov nestanak, pojavu novih klasa ili pitanja koja se bave s tim da li je klasa još važna ili ne – rasprave koje treba promatrati imajući na umu različite teoretske tradicije klasne analize, ali i ideološke i političke strategije koje su u pozadini tih rasprava.

Koncept klase u sociološkoj metodologiji je oruđe za istraživanje društvene stratifikacije i 'otkrivanje principa strukturiranja nejednakosti u različitim tipovima društva' (Sekulić, 1991: 11) no može odgovarati i na 'pitanja o subjektivnom identitetu pojedinaca u suvremenom društvu' (Wright, 2005c: 180). Svako društvo je stratificirano (postoje hijerarhijski odnos između različitih dijelova društvene strukture) prema mnoštvu dimenzija te je pitanje analitičkog pristupa koje dimenzije stratifikacije se u određenim teorijskim okvirima i istraživanjima uzimaju kao one određujuće za društvenu strukturu. Načelno se razlikuju dva pristupa istraživanju stratifikacije – klasni i stratifikacijski pristup. Prema R. Dahrendorfu klasni pristup polazi od heurističke usmjerenosti na konflikt dok stratifikacijski pristup traži princip koji uređuje hijerarhijski odnos među grupama. Neka od obilježja klasnog pristupa prema P. Jambreku su velika distanca između niže i više klase, zatvorene klasne granice, dihotomna struktura ili mali broj klasa, intenzivni socijalni konflikti između klasa, političko organiziranje na temelju klasnog interesa. Obilježja stratifikacijskog pristupa su mala distanca između strata, velika socijalna mobilnost između strata, kontinuirani veliki broj društvenih grupa, institucionalizirani konflikti te političko organiziranje koje nije ograničeno klasnim podjelama (Sekulić, 1991: 9–11).

Pristup klasnoj analizi se može razlikovati i u shvaćanju koncepta klase kao idealnog tipa ili kao konstrukta (realnog fenomena). Weberijanske klasne analize se vode Weberovim shvaćanjem idealtipskih konstrukcija u sociologiji kao apstrakcija karakteristika specifičnih za neku pojavu koje istraživači konstruiraju da bi ih mogli uspoređivati s fenomenima stvarnosti koje nikada ne možemo u punoj kompleksnosti shvatiti niti prenijeti u statične kategorije. Takvo shvaćanje se može identificirati i u Marxovom polariziranom modelu strukture društva, no uvijek valja imati na umu da su idealni tipovi stvoreni u određenim povijesnim i društvenim kontekstima te ih je potrebno prilagođavati vremenu u kojem se koriste te da je 'klasnost empirijsko pitanje' pa vrijednost koncepta treba određivati prema tome koliko pridonosi objašnjavaњу društvene stvarnosti i može li se smjestiti u sisteme kauzalnog objašnjavaња (Sekulić, 1991: 14). Koncept klase shvaćen kao konstrukt (realni fenomen) shvaća klase kao realne grupacije u društvu koje su organizirane i djeluju, no naglašava da su i same empirijske činjenice konstrukti te da su načini na koje

ih prepoznajemo utemeljeni na određenim teorijskim i spoznajnim okvirima. I ovaj pristup naglašava da su koncepti klase koji samo imenuju neku klasu kao stvarnu besmisleni ako nisu povezani s nekom teorijom klasa koja objašnjava društvenu strukturu.

Koncept klase može poslužiti u objašnjavanju brojnih pitanja o društvenoj strukturi i nejednakostima te E. O. Wright navodi šest pitanja koja se mogu objasniti uz pomoć različitih klasnih teorija te se s različitim naglaskom kombinirati u objašnjavanju društvene stvarnosti. Prvo pitanje je 'Gdje se ljudi objektivno nalaze po distribuciji materijalne nejednakosti?' (Wright, 2005c:183) te pretpostavlja da je koncept klase koji će odgovoriti na to pitanje stratifikacijski koncept koji ljude rangira po dohotku i bogatstvu te se može prikazati modelom društvene ljestvice koja pretpostavlja mobilnost. Nomenklatura klasa koja prevladava u takvim stratifikacijskim modelima povezana je s lokacijama na ljestvici (viša klasa, viša srednja klasa, srednja klasa, niža srednja klasa, niža klasa i potklasa). Drugo pitanje se odnosi na shvaćanje klasa kao subjektivno određenih grupa i glasi 'Što objašnjava kako ljudi sebe i druge, individualno i kolektivno, smještaju unutar struktura nejednakosti?' (Wright, 2005c: 183). Klase su u tom kontekstu shvaćene kao 'društvene kategorije koje generiraju subjektivno određena iskustva koja oblikuju identitete koje ljudi koriste da se smjeste unutar tih kategorija sistema ekonomske stratifikacije' (Wright, 2005c: 184). Sadržaj atributa prema kojima se ljude smješta u kategorije sistema ekonomske stratifikacije promjenjiv je s obzirom na istraživanja društva i trenutke te će u nekim kontekstima biti više vezan za životne stilove, a u drugima za visinu dohotka. Ovo pitanje je važno u pristupima koji se pozivaju na istraživanja klase po uzoru na Pierra Bourdieua koji je svoj pristup temeljio na 'klasifikacijskim borbama' i simboličkim granicama među klasama. Neodirkemovski pristupi klasnoj analizi kao na primjer pristup Davida Gruskya smatraju ovo pitanje temeljnim jer klase shvaćaju kao 'prave' grupe s određenim granicama koje imaju posljedice na životne šanse i iskustva pojedinaca na mikro-razini te im određuju identitet, solidarnost i djelovanje. Smatraju da u suvremenim tržišno razvijenim društvima te grupe odgovaraju dezintegriranim kategorijama zanimanja koja su institucionalizirana i sistemski stvaraju određena iskustva i prilike za ljude koji onda te kategorije pretvaraju u prave grupe jer u njima nalaze smisao. Shvaćanja koja tvrde da klasa kao koncept gubi smisao u objašnjavanju društvene strukture današnjeg društva stavljaju naglasak na subjektivni identitet i formaciju grupa (pristup postklasne analize Jana Pakulskog). Treće pitanje je pitanje životnih šansi: 'Što objašnjava nejednakost u životnim šansama i materijalnom standardu života?' (Wright, 2005c: 185). Koncept klase koji odgovara na ovo pitanje objašnjava nejednakost u odnosima ljudi prema resursima koji stvaraju prihode te je klasa shvaćena relacijski. Osnovna formula klasne analize životnih šansi je 'što imaš određuje što ćeš dobiti' te se taj pristup može pronaći kod Marxa, Webera i Bourdieua makar su im shvaćanja opsega resursa različita. Četvrto pitanje veže koncept klase uz teoriju konflikta i aspekte nejednakosti u ekonomskim prilikama 'Kakvi društveni prekidi sistemski oblikuju konflikte?' (Wright, 2005c: 188). Klasa je u ovoj tradiciji viđena kao koncept koji

objašnjava društvene konflikte te je konflikt shvaćen kao inherentna osobina klasnih odnosa. Peto pitanje ‘Kako karakterizirati i objašnjavati varijacije u povijesti društvene organizacije nejednakosti?’ (Wright, 2005c: 189) zahtijeva koncept klase koji je fleksibilan s obzirom na makropromjene u različitim kontekstima. Takvi koncepti klase su oni u marksističkoj⁹ i veberijanskoj¹⁰ tradiciji te u postklasnom pristupu¹¹. Kao posljednje važno pitanje na koje klasa pruža odgovore je pitanje emancipacije ‘Kakve su transformacije potrebne da se eliminiira ekonomska opresija i eksploatacija unutar kapitalističkog društva?’ (Wright, 2005c: 191) čime je implicirano objašnjenje mehanizama koje generiraju ekonomsku nejednakost, normativno vrednovanje tih nejednakosti i vizija promjene kao ključni dio političkog projekta društvene emancipacije.

Apologija prekarne klase

Kako se u sociološka istraživanja klase uklapa ‘klasna teorija’ koju pokušava ustanoviti Guy Standing¹² da ustvrdi pojavu prekarne klase?

Guy Standing¹³ je ekonomist i stručnjak za industrijske odnose te se u svojoj bogatoj karijeri može podičiti konzultantskim, predavačkim i istraživačkim radom u vodećim svjetskim institucijama. Radio je i u MOR-u od 1975. do 2006. godine na istraživanjima fleksibilnog i nesigurnog rada te je uređivao brojne izvještaje o fleksibilnom radu i radio na konstruiranju mjera za istraživanje fleksibilnog rada¹⁴. U svojoj knjizi iz 2011. godine *The Precariat: The New Dangerous Class* prema vlastitim riječima želi opisati ‘novu grupu u svijetu, klasu u nastanku’ i odgovoriti na pet pitanja: ‘Što je ta nova grupa?, zašto bi nas bilo briga za njen rast?, zašto raste?, tko ulazi u tu grupu?, kamo nas precarijat vodi?’ (Standing, 2011: vii). Uspoređujući pitanja koja on postavlja s ključnim pitanjima klasne analize, očito je da kao ključno pitanje vidi pitanje emancipacije te

9 ‘U marksističkoj tradiciji najznačajniji aspekt historijske varijacije u nejednakosti je način na koji ekonomski sistemi variraju s obzirom na proizvodnju i raspodjelu ekonomskog viška vrijednosti... Oba načina organiziranja ekonomskih odnosa [kapitalizam i feudalizam op.a] konstituiraju klasne strukture jer su oba sistema izgrađena na prisvajanju ekonomskog viška vrijednosti od strane izrabljivačke klase ali su kvalitativno različiti u procesima s kojima se to [prisvajanje op.a] ostvaruje’ (Wright, 2005c: 190).

10 ‘Za Webera je središnji problem historijske varijacije relativna trajnost različitih oblika nejednakosti, osobito klase i statusa... (K)ritični kontrast između kapitalizma i feudalizma nije u dva tipa klasne strukture već između društva u kojem je status osnovni temelj moći i nejednakosti te društva u kojem je status ta osnova’ (Wright, 2005c: 190). Klase su postojale i u feudalizmu ali nisu bile dominantna osnova nejednakosti što Weber veže i uz problem racionalizacije.

11 U postklasnom pristupu je naglasak na opisivanju društvene organizacije nejednakosti u specifičnim periodima kapitalističkog razvoja te na prijelazu iz strukturiranog i koherentnog sistema nejednakosti industrijskog kapitalizma u fragmentirani sistem kompleksnih nejednakosti u postmodernim društvima (Wright, 2005c: 190).

12 Guy Standing *The Precariat: The New Dangerous Class*

13 Životopis dostupan na: <http://www.guystanding.com/resume>.

14 *Decent work index*.

je opisivanje, imenovanje i pokušaj interpelacije prekarne klase samo uvertira za predstavljanje njegovih ideja za nove političke mjere koje uključuju osnovni dohodak (Standing je jedan od osnivača i supredsjednik *Basic Income Earth Network*) i strategije obračuna s laborizmom.

Standing tvrdi da postoje dva načina za definiranje prekarijata. Prvim smatra idealno-tipski veberijanski pristup po kojem bi prekarijat bio distinktivna socio-ekonomska grupa a drugim shvaćanje da je prekarijat klasa-u-nastanku, pri čemu se poziva na ideje o fragmentaciji globalne klasne strukture i gubljenju važnosti klase u modernom društvu. Tvrdi da je doba kad su ljudi mogli sebe i druge opisati u klasnim terminima proletarijata, radničke klase i radništva prošlo i da je 'možda stvarnost takva da trebamo novi vokabular koji reflektira klasne odnose u globalnom tržišnom sistemu dvadeset i prvog stoljeća' (Standing, 2011: 7) iz čega daje do znanja da smatra da su se klasni odnosi promijenili no ne čini dovoljno da bi argumentirao tu promjenu klasnih odnosa (niti na koje klasne odnose misli) i da prekaru klasu stavi u odnos s drugim klasama pri čemu onda nije jasno zašto inzistira na novoj nomenklaturi jer je ona u stratifikacijskim klasnim analizama ionako samo opisna. Ni daljnji pokušaji definicije ne odaju sigurnost i jasnoću: 'općenito govoreći, dok stare klase opstaju u nekim dijelovima svijeta, mi možemo identificirati sedam grupa'¹⁵ (Standing, 2011: 7) čime pogrešno izjednačuje dva različita principa strukturiranja nejednakosti u smislu klasne analize, ali i popularnih shvaćanja klase, naime, nigdje ne daje naznake na koja shvaćanja klase se poziva dok govori o klasi. U nastavku nabraja sedam grupa za koje smatra da ih možemo identificirati danas te ih predstavlja kao društvenu ljestvicu temeljenu na dohotku na čijem je vrhu elita¹⁶, ispod nje salarijat¹⁷ koji je u rangui s hibridnom grupom koja spaja profesionalce i tehničare, a koju Standing naziva *proficians*¹⁸, ispod njih su manualni radnici stare radničke klase¹⁹ i na dnu 'rastući prekarijat' te uz njega nezaposleni i 'društveno izopćeni koji žive na rubu društva' (Standing, 2011: 8). Potom Standing čitatelje uvjerava da sociolozi konvencionalno razmišljaju u Weberovim kategorijama stratifikacije: o klasi kao društvenom odnosu proizvodnje i pozicije u radnom procesu (pri čemu navodi distinkcije između različitih grupa radnika) i statusu koji je povezan s ugledom zanimanja. U krajnjoj liniji odbacuje podjele koje se temelje na razlici po ugovoru (nadnica i plaća) i razlike po zanimanju kao neprikladne za promatranje prekarijata te u

¹⁵ Op.a. kurziv moj

¹⁶ Elita se 'sastoji od malog broja apsurdno bogatih globalnih građana koji dominiraju univerzumom sa svojim milijardama dolara na Forbesovim listama najbogatijih, mogu utjecati na vlade bilogdje i iskazivati prevelikodušne filantropske geste' (Standing, 2011: 7).

¹⁷ Salarijat je u 'stabilnom punom zaposlenju, neki se nadaju da se mogu probiti u elitu, ...većina ima osigurane penzije, plaćene godišnje odmore [i druge beneficije.] Nalazi se u velikim korporacijama, vladinim agencijama i javnoj administraciji uključujući civilni sektor'.

¹⁸ Imaju vještine koje prodaju, visoke zarade na ugovorima, rade kao konzultanti ili samostalni radnici. Izjednačuje ih s vazalima u srednjem vijeku (!) i psihološki ih karakterizira kao one koji ne žele standardni radni odnos već slobodu kretanja od zaposlenja do zaposlenja.

¹⁹ Govori da su socijalna država i sistemi regulacije rada stvoreni imajući tu radničku klasu u vidu no da je laboristički model podbacio i izbrisao im osjećaj društvene solidarnosti.

istom mahu tvrđi da ‘prekarijat ima klasne karakteristike’, ponovno bez pozivanja na neki pristup klasi ili relevantnu definiciju s kojom bi uspoređivao karakteristike da dokaže svoju tvrdnju te ih samo navodi u svojoj ‘definiciji’ prekarijata tvrdeći da se:

‘sastoji od ljudi koji imaju minimalni odnos povjerenja prema kapitalu ili državi, čime se razlikuje od salarijata. I nema nijednog od društveno-ugovornih odnosa proletarijata s kojima je radna sigurnost bila pružena u zamjenu za podređenost i kontingentnu lojalnost, što je bio nepisani ugovor u podlozi socijalne države. Bez pogodbe povjerenja ili sigurnosti u razmjenu za podređenost, prekarijat je distinktivan u klasnim terminima. Također ima osobitu statusnu poziciju po tome što se ne može uredno preslikati niti u zanimanja s visokim, niti u ona sa srednjim statusom. Može se reći da prekarijat ima ‘okrnjen status’. I, kao što ćemo vidjeti, njegova struktura ‘društvenog dohotka’²⁰ se ne može uredno preslikati ni u stare predstave o klasi, niti zanimanju’ (Standing, 2011: 8).

‘(...) *Za naše svrhe* [op.a kurziv moj], prekarijat se sastoji od ljudi kojima nedostaje sedam oblika sigurnosti povezane uz rad²¹ (...) kojima su socijalni demokrati, partije rada i sindikati težili kao svojoj agendi ‘industrijskog građanstva’ nakon Drugog svjetskog rata za radničku klasu i industrijski proletarijat. Ne cijene svi u prekarijatu svih sedam oblika sigurnosti, ali im svima oni nedostaju’ (Standing, 2011: 10–11).

Nabrajanje nedostataka nekih karakteristika (negativno definiranje) ne može se smatrati dovoljnim da jasno ograniči pojam prekarijata te se ova definicija pokazuje cirkularnom (prekarna/nesigurna klasa je nesigurna jer joj nedostaju oblici radne sigurnosti), preširokom (ne ograničavaju je ni statusi ni zanimanja) i nejasnom. Kad bi i prihvatili ovaj skup tvrdnji kao nominalnu definiciju koja po R. Lukiću ‘ne mogu biti istinite ili lažne, nego samo neelegantne ili elegantne, adekvatne ili neadekvatne, efektivne ili bezvrijedne’ (Sekulić, 1991: 20), ne preostaje ništa drugo nego ovu ‘definiciju’ prekarne klase ocijeniti kao neupotrebljivu za operacionalizaciju u klasnoj analizi no preostaje vidjeti za koju je to ‘našu svrhu’ koju Standing navodi ova definicija dobra.

20 Šest elemenata društvenog dohotka: samoproizvodnja, prihod od rada, vrijednost potpore od obitelji ili zajednice, beneficije za zaposlenike od tvrtki, državne beneficije i osiguranja, ušteđevina i dobit od ulaganja (Standing, 2011: 11).

21 Sedam oblika radne sigurnosti pod industrijskim građanstvom: sigurnost tržišta rada (jednake prilike za zarađivanje, na makro razini predanost vlade ‘punoj zaposlenosti’), sigurnost zaposlenja (zaštita od otpuštanja, regulacija zapošljavanja, penali za poslodavce), sigurnost posla (sposobnost i prilika zadržati nišu u zaposlenju, prilike za mobilnost u viši status i prihode), sigurnost rada (zaštita od nesigurnosti na radnom mjestu, ograničavanje radnog vremena), sigurnost reprodukcije vještina (prilika za stjecanje vještina i njihovu uporabu), sigurnost prihoda (stabilan i prikladan prihod, zaštita u vidu minimalne plaće, progresivnog oporezivanja), sigurnost reprezentacije (posjedovanje kolektivnog glasa na tržištu rada, nezavisni sindikati, pravo na štrajk).

Slijedeći odgovore na pitanja koja je Standing postavio u uvodu: u prekarijat (bez naglaska misli li na grupu ili klasu) svrstava sve ‘denizens’ (Standing, 2011: 14), građane drugoga reda, odnosno sve koji imaju smanjen obujam standardnih prava: građanskih, kulturalnih, društvenih i političkih. Potom ponovno širi definiciju mogućih shvaćanja građana drugog reda te tu uključuje i sve koji ne mogu odlučivati i utjecati na odluke u korporativnom svijetu, radnom mjestu, ali i kriminaliziranu rastuću masu ljudi (koju je nabrajajući sedam grupa društva jasno odvojio od prekarijata u marginaliziranu potklasu (!)). Glavnim grupama koje čine prekarijat smatra zaposlene na nepuno radno vrijeme, privremene radnike, radnike u *call*-centrima i stažiste. Prekarijat još ne smatra klasom-za-sebe jer ‘nije sposobna kontrolirati tehnološke sile s kojima je suočena’ (Standing, 2011: 18), pri čemu misli isključivo na nove tehnologije i izbjegava rasprave o tome što sačinjava sredstva za proizvodnju i koji su oblici rada ključni za reprodukciju sistema te se prebacuje na ‘generacijski pristup’ koji je iskustveno blizak čitateljima iz razvijenog svijeta (što je još jedna pristranost na koju nije obratio pažnju) i spominje loše posljedice multitaskinga i skraćivanje raspona pažnje svih konzumenata modernih tehnologija te tvrdi da ‘se događaju mentalne, emotivne i promjene ponašanja koje su konzistentne sa širenjem prekarijacije’ i da ‘prekarijat pati od prezasićenosti s informacijama bez životnog stila koji bi im dao kontrolu i sposobnost da razabiru korisno od nekorisnog’ (Standing, 2011: 19) što se teško može ograničiti samo kao problem prekarijata te navodi čitatelje da razmišljaju o sebi kao nekome tko se može poistovjetiti ili svrstati u prekarijat. Ide tako daleko da tvrdi da je ‘neprestana interaktivnost opijum prekarijata, baš kako je ispijanje piva i gina bilo za prvu generaciju industrijskog proletarijata’ (Standing, 2011: 131). Inzistirajući na postojanju ‘opijuma’ proletarijata – sporadične i kulturalne posljedice klasne svijesti proizašle iz načina provođenja slobodnog vremena radnika vezanih uz radne pogone u 19. i 20. stoljeću – i preslikavajući ga na prekarijat koji je sam u gomili te svoj ‘opijum’ konzumira posredstvom tehnologije, pokušava dokazati postojanje zajedničkih klasnih osobina prekarijata i proletarijata. Uvjerljivija tumačenja totalizirajućeg djelovanja tehnologija i masovnih medija mogu se naći kod Markuseovog ‘Čovjeka jedne dimenzije’ te kod Berardijevog tumačenja da u današnje vrijeme postindustrijske transformacije koncept generacija ima veće potencijale za pružanje oslonca za izgradnju identiteta i zajedništva, nego klasa te ‘da je potrebno identificirati nove oblike društvene svijesti koje izvire iz pripadnosti generaciji’ (Berardi, 2009a: 13) što također delegitimizira Standingovo zazivanje prekarne klase u ovom kontekstu. Rast prekarijata povezuje s promjenama koje su postale vidljive u ekonomskoj krizi koja je počela 2008. godine: feminizacijom tržišta rada, povratkom starijih na tržište rada i stvaranjem dodatne konkurencije za mlade tražitelje posla koji su statusno frustrirani. Richard Seymour kritizira Standingov rad i odbacuje zazivanje prekarne klase kao populističko s ciljem preimenovanja i predstavljanja stare opozicije koja postoji između bloka moći i svih ostalih (što je u modernim pokretima artikulirano u Occupy pokretima i svrstavanju u 99% naspram 1% elite). Prema njegovom tumačenju svi smo prekarni, ali to ne znači da tvorimo klasu.

Prekarnost treba promatrati kao zbir posljedica proizašlih iz ‘svjesno odabranih klasnih strategija unutar kapitalističkih formacija’ te samu nesigurnost i kao ugrađenu u kapitalistički sistem temeljen na rastu koji ovisi o financijskim rizicima i zaduženosti (Seymour, 2012).

Nakon iznijetih kritika na Standingovo djelo koje se, unatoč njegovom znanstvenom autoritetu u polju proučavanja tržišta rada, pokazuje kao publicistički rad koji ne nudi pomake niti za teorijsko, niti za metodološko proučavanje klase (a ni pomak u strategijskom prevrednovanju klase) kako tretirati činjenicu da je prekarna klasa uvrštena u novi klasni model koji je predložila grupa istraživača BBC-evog istraživanja klasa u Velikoj Britaniji i pritom se pozivala na Standinga?

Novi klasni model kao apoteoza prekarne klase i alternativni prijedlozi za uvrštavanje prekarnog rada u klasne analize

Savage et al. su u najvećem dosad provedenom istraživanju društvenih klasa u Velikoj Britaniji (koje je proveo Lab UK osnovan 2009. godine od strane BBC-a) prilagodili klasni model (Nuffield klasnu shemu), koji je bio kodificiran kao nacionalni standard klasne sheme, dodajući mu varijable koje mjere uloge društvenih i kulturnih procesa u stvaranju klasnih podjela pozivajući se na Bourdieua i multidimenzionalne pristupe analizi stratifikacije. Svoje istraživanje vide kao novu fazu klasne analize koja kombinira Goldthorpeov model koji razlikuje poedinčevu poziciju u zanimanju prema tipu ugovora – ugovora o radu ili ugovora o pružanju usluge te joj dodaju stratu elite koja se ne nalazi u Goldthorpeovom modelu i uključuju Bourdieuovo razlikovanje tri vrste kapitala (ekonomskog, kulturnog i socijalnog) pri formiranju svojih klasnih kategorija. Kao cilj svog istraživanja vide identifikaciju klasa u britanskom društvu te identifikacijom elite na vrhu i prekarijata na dnu klasne sheme žele upozoriti na ‘društvenu polarizaciju i klasnu fragmentaciju srednjeg sloja te privući pozornost šire znanstvene zajednice i dati suvremen multidimenzionalan pristup društvene klase’ (Savage et al., 2013: 2).

Istraživanje je provedeno *on-line* anketom što je rezultiralo pristranim podacima te je uz *on-line* anketu pokrenuto i *face-to-face* anketiranje na reprezentativnom kvotnom uzorku konstruiranom od GfK, no i dalje su manualni radnici bili podreprezentirani te su ispitivači primijetili da je ‘i samo pristajanje na anketu bilo performativno iskazivanje kulturnog kapitala’ (Savage et al., 2013: 7). Latentnom klasnom analizom došli su do sedam klasnih kategorija koju čine elita, etablirana srednja klasa, tehnička srednja klasa, novi dobrostojeći radnici, tradicionalna radnička klasa, klasa uslužnih radnika u nastajanju²² i prekarijat kojeg karakteriziraju najniži rezultati na svim varijablama (nizak ekonomski, kulturni i socijalni kapital) (Savage et al., 2013: 12). Iz istraživanja je vidljivo da

22 *Emergent working class*

prekarijat čine većinom žene (57%) i starija populacija (prosjeak godina klase je 50), 13% pripadnika manjina i samo 3% fakultetski obrazovanih građana. U prekarnoj klasi su nadreprezentirani nezaposleni te radnici iz određenih zanimanja: čistači, vozači dostavnih vozila, stolari, radnici iz sektora zabave i putovanja, vlasnici malih trgovina, blagajnici i *care workers* (Savage et al., 2013: 14). Po ekonomskim karakteristikama, članovi prekarijata čine najsiromašniju klasu, nemaju ušteđevinu ni vlastitu imovinu, a po socijalnim karakteristikama ostvaruju malo društvenih kontakata i imaju niske rezultate na mjerenju kulturnog kapitala. Prema ovom istraživanju čine 15% britanskog društva i jednu od većih klasa. Posebnost svog pristupa autori vide upravo u činjenici da identificiraju elitu i prekarijat i to smatraju 'moćnim podsjetnikom da su konvencionalni pristupi klasama umanjili naše prepoznavanje dva ekstrema' te upozoravaju na nestanak 'starih klasa' – srednje i radničke klase (Savage et al., 2013: 27).

Uzimajući kao primjer ovo istraživanje, mogu se naznačiti neke opasnosti koje vrebaju od uvođenja pojma prekarne klase u društveno-znanstveni mainstream i njezinih mogućih metodoloških i političkih zloraba. Iako u ovom stratifikacijskom pristupu postoji naglasak na ekstremnim pozicijama elite i prekarijata, taj pristup ne podrazumijeva konfliktnu klasnu analizu i ništa ne govori o odnosima klasa, pa ni o klasnom identitetu. Istraživači se nominalno pozivaju na Standingovu nomenklaturu i shvaćanje prekarijata, no u tome nisu dosljedni, jer bi prema njegovom shvaćanju i velik dio klase uslužnih djelatnika u nastanku činio prekarijat. Standing je prekarijat odvojio od potklase no Savage i njegovi kolege identificiraju prekarijat kao potklasnu (lumpenproletarijat) i time joj pridaju sve negativne konotacije koje se vezuju uz potklasnu. Imenovanjem jedne klase kao one koja je prekarne gubi se iz vida da je nesigurnost obilježje i drugih klasa.

Pošto je prekarnost postala kako sveprisutna zabrinutost građana za njihovu budućnost, tako i jedna od trenutačnih preokupacija sociologa i ekonomista potrebno je pokušati uklopiti istraživanje prekarnog rada u stratifikacijske i klasne analize, ali na način koji pridonosi objašnjavanju i odgovaranju na još neka od ključnih pitanja klasne analize, a ne samo na objektivno smještanje pojedinaca prema distribuciji materijalnih nejednakosti. Ako ustrajemo na prekarnom radu kao karakteristikci suvremenog tržišta rada i sistema proizvodnje, tada on mora biti uključen u klasne analize kojima su u temelju odnosi proizvodnje i radne snage. Ovo uključivanje moguće je iz različitih perspektiva, no kako je već upozoreno, rasprave o klasama podrazumijevaju širu teoriju koja uključuje razmatranje sistema proizvodnje, industrijskog sistema, strukture poduzeća i tržišta rada te političku i ekonomsku sferu. Dodajući zahtjevu za odabirom ili nadopunom šire teorije društva, zaključke istraživanja i perspektive koje su otvorili Frade et al., naglašavajući da je osobito važno prekarne rad shvatiti evaluativno, odnosno imajući u vidu standard radničkih prava (pravnih, političkih i ekonomskih mjera zaštite radnika te promjena sistema proizvodnje) moguće je predložiti uvođenje indikatora prekarnosti u istraživanja koja istražuju klase ili stratifikaciju s ciljem otkrivanja kako se prekarnost raspoređuje po različitim klasama ili stratama. Ovaj naizgled jednostavan prijedlog ima

različite moguće implementacije u različitim klasnim pristupima, za ograničene potrebe ovog rada to ću pokazati na primjerima neoveberijanskog, neo-marxističkog i postklasnog pristupa.

Prema veberijanskoj klasnoj paradigmi, tržište je glavni izvor nejednakosti životnih šansi te je klasa zanimljiva utoliko što 'povezuje poziciju u kapitalističkom tržištu s nejednakostima u raspodjeli životnih šansi' (Breen, 2005: 35). Neoveberijanski pristup, u koji se svrstava Goldthorpeova klasna shema, uvodi u klasnu analizu razlikovanje zanimanja na temelju njihove tržišne²³ i radne²⁴ situacije s premisom da 'zanimanja koja dijele zajedničke tržišne i radne situacije konstituiraju klase i njihovi članovi imaju iste životne šanse' (Breen, 2005: 36). No, samo razlikovanje prema zanimanjima nije dovoljno jer postoje različite pozicije unutar istog zanimanja koje je prema Goldthorpeu moguće razlikovati prema vrsti ugovornog odnosa – ugovora o radu ili ugovora o pružanju usluga. Ugovor o radu se tradicionalno vezivao uz poslove za koje nisu bile potrebne specifične vještine, što znači da su bile lako dostupne na tržištu i poslodavac nije trebao posebno ulagati da bi zadržao odanost radnika, dok su ugovori o pružanju usluga bili namijenjeni radnicima sa specifičnim znanjima u koja je poslodavac motivirajućim ugovorom još i ulagao (Breen, 2005). Ova klasna shema se temelji na saznanjima o tipičnim radnim odnosima te bi kao moguća intervencija koja uključuje i indikatore prekarnog rada mogla biti uvođenje razlikovanja i prema privremenoj, povremenoj, sezonskoj i ostalim prekarnim oblicima zaposlenosti te prema drugim tipovima ugovora koji se pojavljuju u pojedinim tržištima uz ugovor o radu i ugovor o usluzi s čime bi se dobila mnogo kompleksnija shema klasnih pozicija i nove dimenzije diferencijacije na tržištu rada i u proizvodnim jedinicama koje imaju posljedice za distribuciju životnih šansi.

Neomarksistički pristup polazi od normativne predanosti obliku radikalnog egalitarizma²⁵ i koncepta klase povezanog s pojmom eksploatacije kojim se objašnjava nejednakost u društvu. Klasa je shvaćena kao pridjev – 'kada se kaže ,radnička klasa', to je elipsa za ,radničkoklasnu lokaciju unutar kapitalističkog klasnog odnosa' ili za ,radničkoklasnu kolektivnu organizaciju unutar klasnog konflikta'' (Wright, 2005b: 8). Klasni odnosi su jedan oblik odnosa proizvodnje i nastaju kad prava i moć ljudi nad sredstvima za proizvodnju nisu jednako raspodijeljena te jedna klasa isključuje drugu od pristupa određenim produktivnim resursima. Neomarksistički pristup se može pokazati osobito

23 Tržišna situacija se odnosi na zanimanje i razinu prihoda, uvjete zapošljavanja, razinu ekonomske sigurnosti i šanse za napredovanje (Breen, 2005).

24 Radna situacija se odnosi na poziciju zanimanja unutar sistema autoriteta i kontrole u proizvodnom procesu (Breen, 2005).

25 Tri teze radikalnog egalitarizma prema E. O. Wrightu (Wright, 2005b): 1) Ljudski napredak bi bio poboljšán s radikalno egalitarnom distribucijom materijalnih uvjeta; 2) Pod uvjetima visoko produktivne ekonomije postaje materijalno moguće organizirati društvo na takav način da postoji održiva radikalno egalitarna distribucija materijalnih uvjeta života; 3) Kapitalizam onemogućava mogućnost postizanja radikalne egalitarne distribucije materijalnih uvjeta života.

plodnim za istraživanje prekarnog rada ako se prihvati zahtjev za shvaćanjem prekarnog rada evaluativno, s obzirom na standard radničkih prava, te kad shvatimo da je rješavanje problema prekarnog rada dio odgovora na pitanje emancipacije u klasnoj analizi. U kapitalizmu je osnovni klasni odnos između kapitala i rada te je za potrebe klasne analize taj odnos potrebno prevesti u klasnu lokaciju kapitalista i radnika te njih razlikovati prema vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju (čime se mjeri eksploatacija) i razini autonomije koju imaju u radu (čime se mjeri dominacija). Unutar marksističke klasne analize najžešće su rasprave o statusu srednje klase, neproaktivnih klasa i posredničkih klasa jer su u marksističkoj tradiciji bili sistemski važni samo odnosi između kapitalista i radnika te se prepirke oko statusa 'novih' klasa s kompleksnijim klasnim pozicijama osim nominalno u klasnu shemu moraju uklopiti i u širu marksističku teoriju s obzirom na pitanja postojanja klasne svijesti, interesa, prakse, formacije i uloge u klasnih borbama tih 'klasa' (Wright, 2005b). Poulantzas smatra da radničku klasu čine samo produktivni radnici koji proizvode višak vrijednosti. Svi ostali, koji nisu kapitalisti ni radnička klasa, to jest oni koji se bave distribucijom viška vrijednosti (rutinski uredski zaposlenici, asistenti u prodaji, manualni radnici koji su zaposleni od strane neprofitnih vladinih tijela, samozaposleni...) su prema Marxovim predviđanjima trebali polagano nestajati no pokazalo se je takvih radnika sve više, grupa 'društvenih parazita', prema Kautskom, 'kojima su svi putevi za obavljanje produktivnog rada zatvoreni pokušavaju voditi mizernu egzistenciju kroz različita zanimanja, većinom suvišna i štetna za društvo – kao preprodavači, agenti i posrednici' (Przeworski, 2002: 63). Ovakvo tumačenje u krajnjem slučaju ima posljedice na političko tumačenje klasa jer, ako je radnička klasa u manjini tada ona sama ne može dovesti do systemske promjene i potrebno je njeno strateško povezivanje s dijelom srednje klase (McLavery, 2005) čime se otvara i mogućnost za pozicioniranje prekarnog rada (i prekarnih radnika koji su u velikoj mjeri neproaktivni radnici prema marksističkom shvaćanju) u istraživanju kao indikatora koji unutar svake klasne lokacije detektira one koji su potlačeni i time možda skloniji osvijestiti radničko-klasni interes. Upravo taj argument koristi i Przeworski da naglasi da 'se klasna analiza ne može ograničavati samo na ljude koji zauzimaju mjesto u sistemu proizvodnje' (Przeworski, 2002: 42).

Kao paradigmatički suprotna klasna analiza nameće se postklasna analiza J. Pakulskog koji tvrdi da 'suvremena klasna analiza postaje apstraktno akademsko istraživanje koje je izolirano od političkih praksi i društvenih pokreta' (Pakulski 2005: 153) te da klasa nema važnost u postindustrijskom i postmodernom društvu u kome nejednakosti nemaju klasne osobine već su rezultat, prema tokvilovskom tumačenju, izjednačavanja civilnih statusa pri čemu se stvaraju nove hijerarhije bogatstva i kao najvažnija 'građanska podjela između demokratski izabranih despota i politički impotentnih denizensa' [op.a. kurziv moj] (Pakulski, 2005: 157). Durkheim bi kao razlog gubljenja važnosti klase naveo fragmentaciju i dekompoziciju hijerarhija i kolektiviteta prema zanimanjima i postavio bi zanimanja kao 'centralni element nove stratifikacijske sheme

jer ona uključuju identitet, status i materijalne nagrade' (Pakulski, 2005: 159). Ovi pristupi ne odustaju od postojanja nejednakosti u društvu već tvrde da postoje kompleksni oblici nejednakosti u postmodernim društvima. Potrebno je razlikovati društvenu nejednakost od društvene stratifikacije i prihvatiti da može postojati 'neegalitarna besklasnost', 'nejednakost bez stratifikacije' i 'besklasna nejednakost' (Pakulski, 2005: 171). Ovakav pristup bi svakako trebao uključiti prekarne oblike rada i zaposlenja kao najnovije doprinose kompleksnoj nejednakosti, no isto tako pronaći način za uklapanje rastućeg trenda smanjivanja važnosti zaposlenja pri stvaranju identiteta.

Zastupnici postklasne analize i teorija o raspadu klasa tvrde da je 'život društvenih klasa prolongiran samo kroz ideološke i političke organizacije' (Pakulski, 2005: 175), priklonili se mi ili ne njihovom stavu, treba očekivati i daljnje diskurzivno korištenje prekarijata i zazivanje prekarne klase u u ideološke i političke svrhe.

Zaključak

Cilj ovog rada bio je pridonijeti kritičkom i analitičkom pristupu prekarnom radu te izložiti čitateljima neke od ključnih teorijskih, metodoloških i ideoloških nedoumica koje se vežu uz diskurs prekarnosti kako bi svako buduće spominjanje i zazivanje prekarijata naišlo na informiranog i kritičkog recipijenta koji ne nasjeda na teoriju prekarne klase.

Opisana kronologija pokušaja znanstvenog definiranja i operacionalizacije kompleksnog pojma prekarnog rada i njegovog istraživanja naglasila je da je pri svakoj javnoj upotrebi pojma prekarnog rada važno imati na umu upotrebljivu i jasnu definiciju. Pokušaji teoretičara poput Standinga i istraživača BBC-evog konzorcija da razviju teoriju prekarne klase i da prekarnu klasu uključe u klasnu analizu su se pokazali manjkavim i puko nominalnim.

Definicija i operacionalizacija prekarnog rada su posebno važne u sociološkoj uporabi i svakom budućem pokušaju uključivanja prekarnog rada u klasne analize što je pokazano na primjerima neomarksističkog, neoveberijanskog i postklasnog pristupa.

Imenovanje prekarne klase otkriva se kao neznanstveno i neutemeljeno, a sama prekarina klasa kao opasno privlačan prazni označitelj u koji su mnogi spremni upisivati svoja značenja, stoga je važno nastaviti pratiti razvoj istraživanja prekarnog rada i nadati se novim i boljim pokušajima uključivanja istog u klasne analize.

Literatura

- Bauman, Z. (2005). *Work, Consumerism and the New Poor*. Glasgow: Open University Press.
- Berardi, F. (2009a). *Precarious Rhapsody: Semiocapitalism and the Pathologies of the Post-alpha Generation*. London: Minor Compositions.
- (2009b). *The Soul at Work: From Alienation to Autonomy*. Los Angeles: Semiotext(e).
- Braverman, H. (1998). *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century*. New York, Monthly Review Press.
- Breen, R. (2005). 'Foundations of a neo-Weberian class analysis'. U: Wright, E.O. (ur.) *Approaches to Class Analysis*: New York: Cambridge University Press.
- Frade C. et al. (2004). 'Precarious Employment in Europe: A Comparative Study of Labour Market related Risks in Flexible Economies'. URL: http://ec.europa.eu/research/social-sciences/projects/o31_en.html (23.6.2013).
- Gorz, A. (1982). *Farewell to the Working Class*. London: Pluto Press.
- Guattari, F. i T. Negri (1990). *Communists Like Us: New Spaces of Liberty, New Lines of Alliance*. New York: Semiotext(e).
- Kalleberg, A.L (2009). 'Precarious Work, Insecure Workers: Employment Relations in Transition' *American Sociological Review* 74(1): 1-22.
- McKay, S. et al. (2012). 'Study on Precarious work and social rights'. URL: ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=7925&langId=en (23.6.2013).
- McLaverly, P. (2005). 'Class' U: Blakeley, G i V. Bryson (ur.) *Marx and Other Four-Letter Words*. London, Pluto Press.
- Mitropoulos, A. (2005). 'Precari-Us?'. URL: <http://eipcp.net/transversal/o704/mitropoulos/en> (23.6.2013).
- Pakulski, J. (2005). 'Foundations of a post-class analysis'. U: Wright, E. O. (ur.) *Approaches to Class Analysis*. New York: Cambridge University Press.
- Przeworski A. (2002). *Capitalism and Social Democracy*. Cambridge University Press.
- Rodgers, G. (1989). 'Precarious work in Western Europe: The state of the debate'. U: Rodgers G. i J. Rodgers (ur.) *Precarious jobs in labour market regulation: The growth of atypical employment in Western Europe*. International Institute for Labour Studies.
- Savage, M. et al. (2013). 'A New Model of Social Class: Findings from the BBC's Great British Class Survey Experiment'. URL: <http://soc.sagepub.com/content/early/2013/03/12/0038038513481128> (2.4.2013).
- Sekulić, D. (1991). *Strukture na izmaku: klase, sukobi i socijalna mobilnost*. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
- Seymour, R. (2012). 'We Are All Precarious - On the Concept of the 'Precariat' and its Misuses'. URL: http://www.newleftproject.org/index.php/site/article_comments/we_are_all_precarious_on_the_concept_of_the_precariat_and_its_misuses (23.6.2013).
- Standing, G. (2011). *The Precariat: The New Dangerous Class*. London: Bloomsbury Academic.
- (2010). 'The International Labour Organisation'. *New Political Economy* 15(2): 307-318. URL: http://relooney.fatcow.com/o_New_11932.pdf (23.6.2013).
- Svendsen, L. (2012). *Filozofija rada*. Zagreb: TIM press
- Vosko, L.F, Zukewich N. i C. Cranford (2003). 'Precarious jobs: A new typology of employment' *Perspectives on Labour and Income (The Online Edition)* 4(10) URL: <http://www.statcan.gc.ca/pub/75-001-x/01003/6642-eng.html> (23.6.2013).

Weininger, E. B. (2005). 'Foundations of Pierre Bourdieu's class analysis'. U: Wright, E. O. (ur.) *Approaches to Class Analysis*. New York: Cambridge University Press.

Wright, E.O. (2005a). 'Introduction'. U: Wright, E. O. (ur.) *Approaches to Class Analysis*. New York: Cambridge University Press.

(2005b). 'Foundations of a Neo-Marxist class analysis'. U: Wright, E.O. (ur.) *Approaches to Class Analysis*. New York: Cambridge University Press.

(2005c). 'Conclusion: If 'class' is the answer, what is the question?'. U: Wright, E.O. (ur.) *Approaches to Class Analysis*. New York: Cambridge University Press.